

EL SOMNI DE SER RIC PER PAGAR EL DEUTE.

LECTURA DE «COM FAUST»

Laura Torres Bauzà

COM FAUST

Qui no l'haurà invocat? Una sortida.
I encara que no l'única, sí que era
la del rendiment òptim, la brillant.
Ens ho vendria tot, coses i coses,
i pagariem amb un tot blocat
que ningú no ens descompta, en aquest món
on mai ell respon.

Però, si un dia
comparegués? No ens trobaríem l'ànima
rica, negociable a la menuda?

Per apropar-nos a aquest poema haurem de parar atenció, en primer lloc, al seu títol. «Com Faust» implica inevitablement connectar els versos de Ferrater amb el mite fàustic i, per extensió, amb l'obra de Goethe. Així i tot, cal recordar que en la figura de Faust recau la reformulació inesgotable d'un mite que ens ha acompanyat des de molt abans, tant amb obres com la de Marlowe (sense oblidar-nos tampoc de la posterior *Doktor Faustus*, de Thomas Mann) com en altres de més populars i llegendàries, que prenen com a motiu principal el pacte amb el diable i també, com passa en el cas de la rondalla mallorquina «Una madona que enganà el Dimoni», la possibilitat, baldament sigui remota, de sortir-ne guanyant. El mot *com*, tanmateix, podria voler alertar-nos d'una certa distància, d'una diferenciació que ens parlaria d'un individu

amb trets fàustics, però no necessàriament idèntic. Així doncs, el títol d'aquest poema ens col·loca davant d'una nova reinterpretació del mite, davant d'una capa de lectura més per entendre una mica millor la recerca de la satisfacció i la plenitud humana ara ubicada en el marc de la societat contemporània. Val a dir que ens proposam aventurar-nos en la lectura d'un poema difícil,

el·líptic en la seva reformulació, (...) una narració exemplar que, sobreentesa, produeix una reflexió personal de la qual el poema és la formulació abstracta, a la manera d'un epifonema. És a dir, d'una moralitat que, com a coda final, es desprèn de la interpretació d'una anècdota. Però en aquest poema de Ferrater no hi ha anècdota, només la reflexió personal d'una consciència que s'interroga sobre una hipòtesi de comportament.¹²

Seguint amb l'esperit interrogatiu, de subjectivitat interpretativa de l'imaginari fàustic i de les seves continuïtats o possibles vies que desembocarien en el nostre present actual, el que em propòs en aquestes pàgines és replicar l'exercici: desplegar un espai on establir ponts entre conceptes i participar d'aquest procés d'acumulació per capes; un espai sobretot modest on reflexionar entorn d'idees que, a parer meu, es poden intuir en aquests breus però inegotables versos de Ferrater.

A la primera línia ens topam amb una pregunta directa al lector o lectora, que podríem gairebé concebre com una acusació generalitzada o com una justificació d'una acció *a priori* desencertada: «qui no l'haurà invocat?», on aquest «qui no» ens fa a tots potencialment participants del pacte i ens mostra els punts febles o la predisposició humana respecte a una manera d'afrontar els reptes que ens posa la vida o el sistema en el qual la desenvolupam. Abans de continuar amb la interpretació d'aquest primer vers, cal revisar l'etimologia de la paraula *invocar*, d'origen llatí, que fa referència al fet de recórrer o sol·licitar la intervenció d'un poder superior amb la intenció d'obtenir la seva ajuda per resoldre alguna cosa fora de la nostra capacitat d'acció. Amb aquesta pregunta, doncs, l'autor ens convida a pensar que la tònica general, a diferència del que succeeix al Faust de Goethe, és que la invocació s'hauria democratitzat, seria habitual i comú; una resposta esperable, una sortida. El verb *sortir* prové també del llatí (*salire*; saltar, botar), que podríem concebre, en aquest context, com l'acció d'abandonar una manera de ser en el món per situar-nos en un altre lloc o estat.

El Faust de Goethe invoca Mefistòfil per aconseguir una felicitat que no arriba. Ferrater, en canvi, no acaba de donar respostes sobre la finalitat d'aquest *crit alt de reclam*, que ens assenyala tan sols com la millor escapatòria en termes de rendibilitat. Entenem que l'ajuda es demana

¹² Dolores OLLER: *Accions i intencions. Estratègies de lectura i assaigs de poètica*, Empúries, Barcelona, 2010, p. 297.

doncs per abandonar una situació, sense saber exactament quina, però que intuïm poc agradable, infèrtil o estanca. Tot seguit, Ferrater ens proporciona una dada rellevant, és a dir, que aquesta opció «no era l'única», deixant en evidència que l'individu, davant del conflicte o situació, ha tingut sempre la possibilitat d'escollir una altra via i que, si s'ha decidit per aquesta, ho ha fet perquè era la «del rendiment òptim», la qual li atorgava la màxima eficiència amb mínimes pèrdues. Si ens fixam en la precisió de la paraula emprada, el terme «rendiment» té un ús exclusivament econòmic, cosa que ens condueix a pensar que Ferrater usa precisament aquest mot per reforçar el protagonisme del valor «monetari» que agombola aquest poema. El tercer vers acaba amb un detall encara més precís sobre les característiques que impliquen la necessitat de fugida negociada amb un ens superior: de totes les resolucions possibles aquesta era no només òptima, sinó també «la brillant» (un terme que podria bé associar-se als diners, a l'or, a les pedres precioses o altres elements culturalment considerats de gran valor). Així, aquesta sortida seria en conseqüència també la més visible, la que destacaria per sobre de la resta. Em sembla rellevant esmentar també que la recerca de l'eficiència i de la llum pren una rellevància especial en el context històric del Faust de Goethe, és a dir, el d'una modernitat continuista pel que fa al moviment il·lustrat en la configuració, entre altres coses, de l'ideal de progrés que portarà el desenvolupament del nostre actual sistema econòmic. D'aquesta manera, el tarannà fàustic de voler estirar sempre els límits de la voluntat humana trobaria la seva correspondència en un ideal de subjectivitat moderna que sembla ser també el que impregna el «jo» líric, que busca una sortida o un canvi d'estat, al preu que calgui. De fet, com apunta Oller, no deixa de ser «temptador pensar que algú, aquell bellíssim i arrogant àngel de la protesta, volgués comprar-nos l'ànima, tan intangible, a l'engròs, i a canvi de fer fàcil l'acompliment de qualsevol dels nostres més secrets desigs».¹³

Continuant amb el quart vers ens trobam amb l'anunciació «Ens ho vendria tot», amb la qual Ferrater torna a incidir en el llenguatge econòmic amb el verb *vendre*, que implica, com bé sabem, l'intercanvi d'un bé per un altre. Llegim també la paraula *tot*, és a dir, el que correspondria a un conjunt que reuneix la totalitat dels seus elements. Així doncs, si bé amb «coses i coses» podríem situar-nos davant una possible doble interpretació (les coses com a matèria i un significat de cosa més abstracte, que inclouria també elements espirituals o simbòlics, no tangibles), el tot previ ens condueix a dirigir-nos cap a un còmput que donaria cabuda no només el món físic, sinó també a l'experiència, sustentació bàsica de l'actual sistema capitalista. Ara bé, si el tot comprat o comprable sembla tenir la potencialitat de ser divisible (en «coses i coses») el pagament (de nou un terme econòmic) haurà de ser també un «tot» però en aquest cas «blocat»,

¹³ Dolors OLLER: *Accions i intencions. Estratègies de lectura i assaigs de poètica*, p. 297.

és a dir compacte, indivisible, i que, a més a més, no accepta descomptes. Malgrat que en l'exercici de compravenda i posterior liquidació el que està en joc sempre és el «tot», i que no hi ha disminució ni aparentment increment del valor de sortida, sí que varia el mètode de pagament. Del tot fragmentat hem passat al tot com a conjunt; el retorn d'aquest endeutament no repercutiria, com en el cas d'un préstec a l'ús, en l'increment del seu valor inicial mitjançant uns interessos estipulats (que pot pagar-se, al cap i a la fi, amb la mateixa moneda de canvi), sinó, d'alguna forma, en la seva recomposició, en la seva reunificació. Aquesta diferència podria ser interpretada com la reparació d'un tot material a través d'un tot espiritual, blocat, que trobaria la seva correspondència en l'ànima, però no només, sinó també en la pròpia individualitat o integritat.

La distinció entre la totalitat fragmentària i la totalitat indivisible, també podria convidar-nos a establir ponts entre el pensament premodern, que concep l'individu com a ens connectat i dependent de totes les coses, amb el pensament modern, on la subjectivitat trenca amb l'entramat relacional en pro de l'hegemonia de la individualitat, de la classificació i de la compartimentació del món.¹⁴ Tal vegada, aquesta necessitat de reunificació tingui a veure amb la capacitat de retrobar-nos amb les coses deixant de banda el seu valor com a matèria física. En el *Faust* de Goethe, la plenitud de l'home modern només pot ser aconseguida pel propi «jo» i no tant a partir de la riquesa material, de la resolució del desig eròtic ni, tan sols, del poder polític. Faust, idealista i representant de la subjectivitat moderna, poca complicitat pot trobar en un Mefistòfil medieval sempre preocupat per «les coses» i el principi de realitat, cínic, d'altra banda (no deixa de ser, com ell mateix proclama, aquell qui tot ho nega). En aquest encontre inevitablement infèrtil, Faust només sembla tocar de lluny la satisfacció quan imagina la reconversió del món tal com ell voldria que fos; a través d'un exercici imaginatiu i amb l'ajuda de la ciència i de la tècnica, però guiades, en últim terme, pel seu enginy. Les coses, aquí, esdevenen llavors l'eina per desplegar el que Faust considera una «vida millor», però no un fi últim. Paradoxalment, malgrat ser el «jo» la llavor del sentit existencial, no deixa de ser també la reconexió amb el seu entorn, la suposada recerca del bé comú i la potencialitat del seu projecte filantròpic (el retorn a la col·lectivitat) el que farà que plenitud personal sembli possible.

Retornant ara al poema de Ferrater, veiem que el sisè vers acaba amb una ubicació espacial, però que pot tenir també una connotació temporal: «en aquest món», en aquest pla o aquesta vida; el lloc i el moment en el qual el deute ha de resoldre's. Un món on, tanmateix, «mai ell respon» però on la imminència de la seva aparició sembla ser motiu de pes suficient per no desviar-nos de la conducta estipulada. El verb «respondre» ens ofereix diverses lectures. Entre

¹⁴ David LE BRETON: *Antropología del cuerpo y modernidad*, Nueva Visión, Buenos Aires, 1990.

altres, pot significar «dirigir paraules, sons, senyals, per satisfer o correspondre a allò que algú ha demanat, dit, indicat», mentre que, d'altra banda, pot ser també «mostrar-se així com calia o com era d'esperar amb relació a algú o a alguna cosa». Ferrater sembla dir-nos que, tot i les invocacions repetides col·lectivament (en aquest «qui no l'haurà invocat» algun cop, podem pensar), l'entitat superior no ha arribat a manifestar-se o, en cas de fer-ho, la situació no s'ha resolt de la manera esperada. Tal vegada, conjugat en mode condicional, aquest «vendria» resulta només l'assumpció d'un cas hipotètic, com la curolla de Faust; la seva utopia tecnificada. Ens ho vendria tot, però, de moment, no hem obtingut cap resposta. Podria ser, també, que aquesta petició d'ajuda no es manifestés segons les nostres presumpcions i que, a diferència del Mefistòfil de Goethe, que sempre fa la feina bruta i, a més a més en gaudeix, ens toqui a nosaltres respondre davant del préstec, sense suport ni ajuda externalitzada. En aquest cas, ens trobaríem sols davant un entorn desproveït de màgia i on l'única cosa embruixada, com apunten Stenger i Pignarre,¹⁵ seria el sistema capitalista i la seva infinita capacitat de reinvençió.

Posats a especular, podríem fins i tot intuir un desdoblament d'aquest «altre» o més aviat «altres»: un que ens ho vendria tot (l'ens superior o tal vegada el mercat) i un segon que «mai no respon» (l'ens superior o, de nou, el capitalisme). Malgrat tot, podria ser que un i altre no fossin, al cap i a la fi, tan diferents. L'encarnació del mal, en una societat contemporània en principi deslligada de la superstició, podria no recaure ja en un Mefistòfil medieval, sinó en un sistema que reduiria tot intercanvi a la transacció econòmica; un sistema que ens empeny a vendre una «ànima que havíem desestimat tan de pressa a causa del seu poc valor efectiu».¹⁶ Una ànima que, amb el temps, esdevindria rica, tan rica que ens permetria alterar les clàusules del contracte.

D'altra banda, la possibilitat de vendre'ns «poc a poc, i per sobreviure»¹⁷ ens mostra també l'esquelet o el mecanisme intern d'una economia en la qual el pacte esdevé possible, és a dir; un sistema on tot és susceptible de ser mercantilitzat. Per tractar de clarificar una mica aquesta qüestió, podríem recórrer a les paraules de Marx: «El dinero, en cuanto posee la propiedad de comprarlo todo, en cuanto posee la propiedad de apropiarse todos los objetos es, pues, el objeto por excelencia. La universalidad de su cualidad es la omnipotencia de su esencia; vale, pues, como ser omnipotente».¹⁸ Tal vegada, la sortida brillant sigui precisament aquesta: oferir-se a una omnipotència altra que, si en prenem nota, Ferrater té l'astúcia de no anomenar directament com a diable en cap moment.

¹⁵ Isabelle STENGERS i Philippe PIGNARRE: *Brujería capitalista*, I.F. Publications, Barcelona, 2021.

¹⁶ Dolors OLLER: *Accions i intencions. Estratègies de lectura i assaigs de poètica*, p. 297-8.

¹⁷ Dolors OLLER: *Accions i intencions. Estratègies de lectura i assaigs de poètica*, p. 298.

¹⁸ Karl MARX: *Manuscritos económicos y filosóficos*, Marxist Digital Archive, p. 178. Disponible a: <https://www.marxists.org/espanol/m-e/1840s/manuscritos/man3.htm>

Arribats a aquest punt, fa sentit mencionar l'escena («Jardí d'esbarjo») en què Mefistòfil i Faust, a l'obra de Goethe, decideixen «imprimir bitllets» per donar solució a un problema de liquiditat de l'Emperador i, per extensió del poble, a partir d'uns suposats tresors amagats sota terra que en realitat no eren més que una invenció. El que podria ser, de nou, la sortida més brillant:

Sigui a l'interès de tots avinentat:
Aquest bitllet és valorat
en mil corones, essent-ne penyora
l'immens tresor que resta sebolit
dins terres de l'imperi. Per tant, hem proveït
que, sense cap trigança,
el tresor sigui hissat, i ens valgui de quitança.¹⁹

L'Emperador, després de posar en dubte la seva responsabilitat, es deixa aconsellar i convèncer per les paraules del Tresorer, que es mostra entusiasta davant la solució:

Que la misèria
mortal del poble n'hagi bon conhort!
Vostra ciutat, abans en floridura,
es refà, formigueja d'una pura
afecció de viure. Per més sort
que el nom imperial hagi escampada
de molt de temps, cap vegada
no fou sentit el plaer d'avui.

Per la seva banda, les paraules del Mariscal no s'allunyen gaire de les anteriors:

Als canvis —portals francs— hi és garantit
tot el paper, fet el descompte,
amb or i plata, i tot seguit
passa als taulells dels carnisser
o del forner, o a la taverna;
mig món no pensa sinó a fer

¹⁹ Johann Wolfgang von GOETHE: *Faust*, traducció de Josep Lleonart, Proa, Badalona, 1938, p. 216.

el gran convit, i l'altre sent la interna
satisfacció del vestit nou.
Talla el marxant i cus el sastre...
En els cellers, que un crit només somou-
Visca l'Emperador!—²⁰

Aquesta escena, que mostra explícitament un pacte amb el Dimoni basat en l'obtenció de la solvència econòmica, ens convida a pensar que l'estratègia emprada, tot i poder solucionar temporalment el problema, no vaticina altra cosa que el retorn a la misèria. Així, l'efervescència del consum de coses i coses haurà de pagar-se, inevitable, amb un tot blocat i sense descomptes, en un escenari on Goethe retrata d'una forma molt il·lustrativa el que és l'especulació i la inflació. Un escenari on, al cap i a la fi, ell (en aquest cas Mefistòfil) tampoc no respon. Podria ser, però, que el que diferencia Faust de l'Emperador i de la resta d'habitants del regne, el que farà que la seva ànima esdevingui negociable a la menuda, és que l'obtenció de la seva satisfacció no recau, com hem esmentat abans, en les coses físiques o materials per si mateixes, sinó en les coses com a potencialitat, és a dir, en les coses com eines capaces de tensar els límits del propi «jo».

Per estirar una mica més el fil, podríem recordar que és ben sabut que Goethe fou un dels poetes de referència de Marx. De fet, a la seva obra *Manuscrits econòmics i filosòfics*, no s'està de citar-ne un fragment, en el qual Mefistòfil ens fa saber el següent:

*¡Qué diablo! ¡Claro que manos y pies,
Y cabeza y trasero son tuyos!
Pero todo esto que yo tranquilamente gozo,
¿es por eso menos mío?
Si puedo pagar seis potros,
¿No son sus fuerzas mías?
Los conduzco y soy todo un señor
Como si tuviese veinticuatro patas.*²¹

²⁰GOETHE: *Faust*, p. 218.

²¹ He fet servir la versió en castellà perquè a la traducció en català de Josep Lleonart que fins ara he citat diu: «Si compto amb sis cavalls dins de ma quadra / el seu vigor també és el meu» (p. 60). En el text en alemany, apareix de la següent manera: «*Wenn ich sechs Hengste zahlen kann, / Sind ihre Kräfte nicht die meine?*» El verb *zahlen* significa «pagar» (també serviria «poder permetre's» alguna cosa). Pel que vull destacar en aquesta proposta interpretativa del poema, em resulta més apropiada la versió en castellà que és, d'altra banda, la que apareix en la versió castellana de l'obra de Marx.

Davant d'aquest passatge, se'ns apareix una nova possibilitat: el que es compra passa a ser, aparentment, una continuïtat, una pròtesi del subjecte que la posseeix. Una extensió que, tot i ser «llogada», no deixa d'ampliar les capacitats d'aquell qui, temporalment, en pot gaudir. Aquesta idea, és així mateix desenvolupada per Marx i Engels a *Sobre l'art i la literatura*:

Lo que existe para mí por el dinero, lo que yo puedo pagar, es decir, lo que el dinero puede comprar, eso soy yo, el vínculo de los vínculos. ¿No se puede atar y desatar a todos por el dinero? Esa será mi fuerza. [...] Yo soy –mi individuo es– cojo, pero el dinero me procura veinticuatro pies; ya no soy cojo; soy un hombre malo, deshonesto, sin conciencia, sin espíritu, pero el dinero es honrado y también lo es su poseedor. El dinero es el mayor bien, luego su poseedor es bueno; el dinero me libra de la vergüenza de ser deshonesto; se presume que soy honesto; soy desprovisto de espíritu, pero el dinero es el verdadero espíritu de todas las cosas. ¿Cómo podría estar su poseedor desprovisto de espíritu? Y luego puedo comprar gentes espirituales, y lo que tiene las gentes espirituales, ¿no es más espiritual que lo más espiritual? Yo, que gracias al dinero puedo todo aquello a lo que aspira un corazón humano, ¿no tengo ya en mi poder todas las riquezas humanas? Mi dinero, ¿no transforma todas mis insuficiencias en su contrario?²²

Més enllà de la referència directa a aquestes vint-i-quatre cames que donarien els sis poltres a Faust, la venda del «jo» propi al sistema capitalista, que sembla atorgar-nos l'extensió de les nostres capacitats de base o la resolució de les nostres mancances (per dir-ho d'alguna manera), potser ens resultaria útil per observar des d'un altre prisma els últims versos d'aquest poema de Ferrater. Què passaria si un dia ell (el diable, el prestador, el capitalista) comparegués? «No ens trobaríem l'ànima / rica, negociable a la menuda?». Resulta impossible saber la conclusió final de l'autor, però, amb aquesta pregunta, podríem pensar que Ferrater ens parla de l'autoconsciència d'un subjecte contemporani que ha entès i integrat les regles del joc; que sap que el deute prèviament adquirit, sense deixar de ser deute, s'ha convertit també en una inversió, en una fórmula per multiplicar la seva potencialitat i el seu esdevenir vincle entre les coses i coses, davant d'un món fragmentat. Un subjecte fàustic que se'ns presenta en «un moment de profunda perplexitat davant del descobriment del valor de l'ànima»,²³ ara dotat amb la capacitat de negociar amb aquell qui pensava tenir el veritable capital (però que només tenia, al cap i a la fi, coses i coses), i a qui podem vendre ara un tot magnificat, a trossets, gràcies a la màgia del que rep el nom d'interès compost.

Recordem, però, que Ferrater ens diu que aquesta no és l'única sortida. Quina altra opció tenim? Díficil saber-ho. Ara bé, com a far o com a punt de partida, sempre podrem recórrer a

²² Friedrich ENGELS i Karl MARX (1892): *Sobre el Arte y la Literatura*, Marxist Digital Archive, l'Havana, 2012, p. 129. Disponible a: <https://www.marxists.org/espanol/m-e/selecciones/sobre-arte-y-lit.pdf>

²³ Dolors OLLER: *Accions i intencions. Estratègies de lectura i assaigs de poètica*, p. 298.

aquest fragment del poema «A favor del futur», que quedà fora del recull *Les dones i els dies*, i que sembla invocar el dret inapel·lable a la legítima renúncia:

El crit alt de reclam, l'assumpció
del deute que no es paga, però es viu
del somni d'ésser ric per a pagar-lo,
no fan per tu ni fan per mi. Viurem
entre quatre parets, sense sortides
al passadís antic, a la cultura
de la compleció sempre possible.²⁴

²⁴ Gabriel FERRATER: *Les dones i els dies*, edició de Jordi Cornudella, Edicions 62, Barcelona, 2018.